

**ALISHER NAVOIYNING "NAZM UL-JAVOHIR"
ASARI POETIKASI SHARHI**

Qarshiyeva Zamira Sadriddin qizi

SamDU filologiya fakulteti Adabiyotshunoslik

yo'nalishi II bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqola Alisher Navoiyning “Nazm ul-javohir” asarida qofiya sathining asar poetikasiga ko‘rsatgan ta’sirini o‘rganishga bag‘ishlangan. Unda struktural metod asosida mazkur asar qofiyasining raviygacha bo‘lgan tarkibga ko‘ra mujarrad, murdaf, muqayyad va muassas turlari; raviydan keyingi tarkibga ko‘ra muqayyad va mutlaqqofiya turlari keng ko‘lamda tadqiq etilgan hamda “Nazmul-javohir” ruboiylarida qo‘llangan qofiyalar asar poetikasining barkamolligini ta’minlagani ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: qofiya, ilmi qavofe’, musarra’, muraddaf, hazaj, ramal.

KIRISH

“Nazm ul-javohir” ruboiylarining qofiyasi xususida Navoiyning o‘z davrida ham, keyingi davr navoiyshunosligida ham ko‘plab fikr-mulohazalar bildirilgan. Xususan, zamonasining mashhur tarixchisi Xondamir o‘zining “Makorim ul-axloq” asarida shunday yozadi: “Nasr ul-laoliy”ning turkiycha tarjimasida ikki yuz oltmish ruboiy nazm qilgandirlarki, uning har to‘rt misrai bir xil qofiya va bir xil radiflidir. Ko‘rinishicha, ul Hazratdin ilgari hech kim turkiy tilda ruboiy aytmagan, har to‘rt misrai qofiyadosh va radifdosh bo‘lganiga nima yetsin”. [5,50]

ADABIYOTLAR SHARHI

Shu o‘rinda asar tarjimonlari M.Faxriddinov va P.Shamsiyev mazkur ta’kidga: “Navoiyga qadar bir necha o‘zbek shoirlari turkiy tilda ruboiy aytganlari ma’lumdir. Lekin Xondamir bu yerda ma’lum darajada mubolag‘a qilgan ko‘rinadi, aftidan, serma’no, eng go‘zal ruboiylarni Navoiy yaratdi, demoqchi bo‘lsa kerak”, – deya izoh berib o‘tadilar. [5,50]

M.Rajabova ayni shu xususda so‘z yuritib, “Turkiy tilda Navoiygacha Hofiz Xorazmiy va Lutfiy ruboiylari ham mashhur bo‘lganini hisobga olsak, Xondamirning yuqoridagi mulohazalari Navoiy ruboiylari g‘oyaviy-badiiy jihatidan mahoratining balandligiga berilgan yuksak bahosi deb ham qarash mumkin”, – degan fikrni bildiradi. [3,104]

Y.Ishoqov bu xususda shunday xulosa qiladi: “Lutfiy devonidagi to‘rtliklarning asosiy qismi ramal bahrida yozilgan. Lekin ular o‘zbek yozma adabiyotida klassik ruboiy janrining shakllanishida muhim bosqich bo‘lganligi, shubhasiz. Yaqinda aniqlangan Hofiz Xorazmiyning she’rlari esa Navoiyga

ma’lum bo’lmaganligi aniq. Demak, Navoiy o‘zbek adabiyoti tarixida klassik ruboiy janrining asoschisi hisoblanadi”. [2,79]

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

“Nazm ul-javohir” ruboiylarining qofiya xususiyatlarini tadqiq etish orqali raviygacha bo’lgan tarkibiga ko’ra qofiyaning quyidagi turlari mavjud ekanligi aniqlandi:

1. **Mujarrad qofiya.** Mujarrad qofiya Navoiy ijodida ham, butun mumtoz adabiyotimizda ham eng keng qo’llangan qofiya turlaridan bo’lib, u ikki turli bo’ladi:

- a) raviy cho‘ziq unli bilan ifodalangan qofiya;
- b) raviy undosh bilan ifodalanib, uning oldida qisqa unli (tavjih) kelgan qofiya. Masalan:

*Shukr ayladi shiddatda rijo izhori,
Har mehnat aro daf’i balo izhori,
Mol istar esang shukr-u sano izhori,
Kim shukr demak qilur g’ino izhori.* [1,106]

ruboiysida rijo – balo – sano – g’ino qofiyalari mujarrad bo’lib, raviysi cho‘ziq “o” unlisidir. E’tiborli jihati shuki, ushbu ruboiy Hazrat Alining “Izhor ul-g’aniy min ash-shukri” (“Boylikning izhori shukrdir”) hikmati asosida bitilgan bo’lib, undagi asoiy masala – shukr qilmoqlik sanaladi. Qofiyagaolingan so‘zlarga yuqorida keltirilgan qofiya talablari asosida yondashsak, ularning ham ohangdor, ham sermazmun so‘zlar bo’lish bilan birga, mavzuga har jihatdan muvofiq ekanligini ham ko‘rishimiz mumkin. Darhaqiqat, shukr og‘ir kunlarda rijo (ezgu umid)ni, mashaqqatga yo‘liqqandaf’i balo (baloni daf qilish)ni ifoda etgani holda inson biror maqsadiga yetmoqni istar ekan, avvalo, shukru sano qilmog‘i lozim. Negaki, shukr demoqlik – g’ino (boylik) izhoridir. Ya’ni chinakam boy inson deb moddiy jihatdan emas, avvalo, ma’naviy jihatdan kamolotga yetgan kishiga aytiladi. Ma’nan barkamol inson esa mudom shukrda bo’ladi. Demak, noshukrlik kishi ma’naviyatidagi nuqsonni ko‘rsatuvchi jihat bo’lsa, shokirlik inson ma’naviyatidagi komillikni aks ettiruvchi fazilat ekan.

Quyidagi ruboiy esa mujarrad qofiyaning ikkinchi turiga misol bo’lib, undagi maskan — ma’man – fan – ravshan qofiyadosh so‘zlari tarkibidagi “n” undoshi raviy sanaladi va undan oldingi “a” qisqa unlisi tavjih vazifasini bajargan:

*Har kimki xushu’ uyini maskan qilg’ay,
Olam sijinin haq anga ma’man qilg’ay,
Haq vahmidin ulki yig’lamoq fan qilg’ay,
Ul ashk aning ko‘zini ravshan qilg’ay.* [1,108]

Ruboiy Hazrat Alining “Buqo ul-mar’iy hashyat illahi qurrat ul-ayni” (“Kishining Allohdan qo‘rqib yig‘lashi uning ko‘zini ravshan qiladi”) hikmati asosida bitilgan bo‘lib, hikmat mazmuni she‘rning uchinchi va to‘rtinchi misralarida ifoda etilgan. Birinchi va ikkinchi misralar esa ayni masalaga buyuk shoirning munosabati bo‘lib, unga ko‘ra, kimki Alloh qarshisida qullik maqomida tursa, ya‘ni o‘zini past tutsa (xushu‘), haq taolo butun yer yuzini unga omonlik go‘shasiga aylantirib qo‘yadi. Ushbu qo‘shmisrada qofiyadosh bo‘lib kelgan maskan va ma‘man so‘zlari nafaqat shaklan, mazmunan ham bir-biriga muvofiqdir. Ya‘ni “maskan” so‘zi “sokin” so‘zi bilan asosdosh bo‘lib “turarjoy” ma‘nosini anglatrsa, “ma‘man” so‘zi “omon” so‘zi bilan asosdosh bo‘lib, “omonlik joyi” degan ma‘noni bildiradi. So‘nggi baytda esa hikmat mazmuniga muvofiq ravishda kim Allohdan qo‘rqib yig‘lashni o‘ziga fan (odat) qilsa, bu ko‘zyoshlar uning ko‘zini ravshan qilishi ta‘kidlanadi. Ko‘rinib turganidek, qofiyaga olingan so‘zlar nihoyatda jozibador va ma‘nodor bo‘lish bilan birga, asar g‘oyasini ochib berishga ham to‘liq xizmat qilishi bilan qofiya talablariga to‘la mos keladi.

2. Murdaf (ridfli) qofiya. Ushbu tur qofiyaning ham ikki xil ko‘rinishi bor: asliy ridfli murdaf qofiya va zoyid ridfli murdaf qofiya. “Nazm ul-javohir”da ushbu qofiyaning faqat birinchi turidan foydalanilgan.

Asliy ridfli murdaf qofiyada raviy harfidan oldin cho‘ziq unlilardan biri keladi. Ilmi qofiyada u ridf deb ataladi. “She‘riyatimizda raviydan oldin “o” cho‘ziq unlisi kelgan murdaf qofiya juda ko‘p qo‘llangan” [7,200] bo‘lib, “Nazm ul-javohir”da ham bunga ko‘plab misollar topish mumkin:

*Bermas tatvil chun suxandon so‘zga,
Qil muxtasar ulcha bo‘lg‘ay imkon so‘zga,
Ko‘p ayb topar kimsa farovon so‘zga,
Chun chekti uzoqqa, yetti nuqson so‘zga.* [1,134]

Hazrat Alining “Ayb ul-kalomi taviyluhu” (“Kalomning aybi uning uzunligida”) hikmatiga asoslangan ushbu ruboiyda ham suhandon — imkon — farovon — nuqson so‘zlari qofiyadoshligi asosida teran mazmun go‘zal shaklda taqdim etilgan.

XULOSA VA MUNOZARA

Muxtasar aytganda, Alisher Navoiy Sharq mumtoz adabiyoti namoyandalarining ijodini puxta o‘zlashtirgani va ularning qofiyadan foydalanish mahoratini chuqur o‘rgangani holda o‘zi uchun maxsus qofiya tizimini ishlab chiqqan. Shu sababli Navoiy qofiyalari mutlaqo originaldir.

Xususan, “Nazm ul-javohir” ruboiylarida qo‘llangan qofiyalar shakl va mazmun jihatidan o‘zaro uyg‘un bo‘lib, bu esa asar poetikasining barkamolligini ta‘minlagan.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Alisher Navoiy. Nazm ul-javohir. MAT. 20 jildlik. 15-jild. – T.: Fan,1999. (Alisher Navoi. Nazm ul- javahir. MAT. 20 volumes. Volume 15. - T.: Fan, 1999.)
2. Is’hoqov Yo. Navoiy poetikasi (“Xazoyin ul-maoniy” asosida). – T.: Fan, 1983. (Ishakov Yo. Navoi’s poetics (based on Khazayin ul-Maani). - T.: Fan, 1983.)
3. Rajabova M. Alisher Navoiy “Nazm ul-javohir” asarining manbalari va badiiyati: Fil. fan. nomz. diss. — T., 2007. (Rajabova M. Sources and artistry of Alisher Navoi’s work "Nazm ul-Javahir". PhD. diss. - T., 2007.)
4. Rustamov A. Qofiya nima? – T.: Fan, 1975. (Rustamov A. What is the rhyme? – T.: Fan, 1975.)
5. Xondamir. Makorim ul-axloq. – T., 1967. (Khondamir. Makorim ul-akhlaq. - T., 1967.)
6. Shayx Ahmad ibn Xudoydod Taroziy. Funun ul-balog‘a (nashrga tayyorlovchi, so‘zboshi va izohlar muallifi professor A.Hayitmetov) — T.: Xazina, 1996. (Sheikh Ahmed bin Khudoidad Tarazi. Funun ul-baloga (preparer, author of the foreword and annotations Professor A. Hayitmetov) - T.: Khazina, 1996.)
7. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. – T.: Sharq, 1998. (Hojiahmedov A. The merit of classical artistry. - T.: Sharq, 1998.)